

Kornai János
az otthonában.
Veszteséglista

TURY GERGELY

KORNAI JÁNOS | A TUDOMÁNY ELLENI TÁMADÁSRÓL, KÍNAI VESZÉLYRŐL, EGYSZEMÉLYŰ HATALMAKRÓL

Hatásvizsgálatok

„Az autonómia százszázalékos likvidálása lehetetlen, az, hogy a lehetőségekből mennyit használnak ki az emberek, rajtuk is múlik” – szúri le a közelmúlt tapasztalatait Kornai János, a Harvard és a Budapesti Corvinus Egyetem professzor emeritusa.

■ A közelmúltban néhány nap leforgása alatt létrejött egy kormányzathoz közeli médiaholding, óriási piaci túlsúllyal, elüldözték Budapestről a CEU-t, minisztériumi kézbe vették a Magyar Tudományos Akadémia jövő évi költségvetésének egy részét. Ezekből a beavatkozásokból kirajzolódik, hogy mi a kormány célja?

Már mielőtt átvette a hatalmat, Orbán Viktor bejelentette: úgy akarják megszerezni azt, hogy utána hosszú-hosszú ideig ne adják ki a kezükből. Ebbe a törekvésbe illeszkedik mindaz, ami az elmúlt esztendőben a tudomány, az oktatás, a művészetek területén, a szellem, a betű és a szó világában történt.

■ Nem tűrnek semmiféle autonómiát, ellenvéleményt?

Valamennyi autonómia belefér a rendszerbe, ám az ösztöneikben érzik, hogy minél kevesebb, annál

jobb nekik. Most, hogy a korábbi években már kiépültek a rendszer politikai és gazdasági alapjai, elég erejük van ahhoz, hogy széles frontot nyissanak, különböző ágazatokban egyidejűleg, párhuzamosan hajtják végre a terveiket. Maradjunk a tudománynál és az oktatásnál, érdemes listát készíteni arról, hogy mi történt eddig.

■ Hosszú lesz.

A tudomány világába való erőszakos politikai behatolás egyik korai fejleménye a Collegium Budapest – Institute for Advanced Studies tönkretétele volt, még 2011-ben. Ez engem is mélyen érintett. A Collegium Budapesttel a Princetoni Egyetem világhírű intézetének mintáját akartuk követni, amelynek az volt a célja, hogy a világ minden tájáról verbuvált tudósok hosszabb időre ideköltözzenek, és minden egyéb kötelezettségüktől

felszabadítva a választott kutatóikra összpontosíthatják energiájukat. Rövid idő alatt a magyar tudományos élet egyik központjává vált, ahol Nobel-díjas fizikus, közgazdász és író tartott előadást, és amelyben 700 munkatárs fordult meg. A kormány és a Magyar Tudományos Akadémia ott volt a lelkes alapítók között. Később, az állami támogatás megvonására, az intézet autonómiájának megszüntetésére irányuló kísérletek révén elindult az a romboló folyamat, amely végül ennek a nagyszerű intézménynek a megszűnéséhez vezetett.

■ Most hasonló történik a Magyar Tudományos Akadémiával is? Felkerült a központosítandó intézmények listájára?

Annyiban hasonló a történet, hogy a kormányzati akció célja közös. De markánsak a különbségek is. A Collegium Budapestnek

a közgyűlés nem tüzte ki a fehér zászlót

húszéves múltja volt, az Akadémiának kétszáz éves, és történelmi gyökerei sokkal mélyebbek; Széchenyi akadémiáját nem lehetne egy jogszabállyal megszüntetni. Az autonómiája ellen azonban most támadás indult, megkísérlik a költségvetési támogatást áttéríteni a minisztérium erőforrásai közé és a felhasználás feletti döntési jogkört is megragadni. A támadás egyik célpontja az akadémiái kutatóintézetek hálózata. A bürokratikus hatóság jogot formálna arra, hogy eldöntse, melyik intézet működjék tovább, és melyik szűnjön meg, még abba is beleszólna, melyik milyen témákkal foglalkozzék. A CEU elleni támadásokról sokat írt a sajtó. Noha Magyarországon és külföldön számos kiváló értelmiségi és sok tekintélyes szervezet kiállt mellette, a kormány lehetetlenné tette a zavartalan működését. A CEU, bár igyekszik tevékenységeiből minél többet Budapesten folytatni, kénytelen lesz a tanítás mind nagyobb részét Bécsbe áthelyezni. Üldözötése a világ szeme láttára zajlott. Viszont a felsőoktatást ért változtatások tartalma és káros hatásának jelentősége kevésbé ismert, már-már feledésbe ment. Az egyetemi autonómia kulcskérdése, hogy a rektort alulról választják vagy felülről nevezik ki. Korábban a szenátus döntött, most csak a rektorjelöltet nevezheti meg. A miniszter semmibe veheti a szenátus döntését és a saját emberét ültetheti a rektori székbe, ez történt például Debrecenben. Ráadásul a rektor mellett kancellár is működik, aki csaknem egyenrangú vele. Ilyen konstrukciót a nyugati világban sehol sem láttam! Tegyük hozzá, hogy a középiskolai hálózat működtetését is központosították, a tankönyvkiadás piacáról kiszorították a magánvállalkozásokat, a szabad tankönyvválasztás pedig de facto ellehetetlenült. Mindemellett az új pártállam létrehozta a kormányzattal egyetértő vagy legalábbis annak akaratát nem ellenző személyekből a Magyar Művészeti Akadémiát, amely bőséges pénzügyi támogatásban részesül, és olyan emblematikus létesítmények tulajdonosa lett, mint a Vigadó, a Múcsarnok. Bár jogilag nincs monopóliuma, hiszen az autonóm Széchenyi Akadémia

továbbra is létezik, csak éppen az utóbbinak az anyagi forrásai rendkívül szűkösek.

■ **Megrendítő, hogy mennyire akadálytalanul nyomulnak előre, a kormánynak egyetlen tudományos-kulturális területen sem kellett meghátrálnia.**

Ez így túl sommás megállapítás. Először is, az Akadémia elleni küzdelem még nem zárult le. A közgyűlés nem tüzte ki a fehér zászlót, hanem megfogalmazott egy álláspontot, feltételhez kötve a meg egyezést. Senki nem tudja, mi lesz a küzdelem vége. Annyi azonban bátran állítható: igenis van ellenállás. Az akadémiái vezetés elé terjesztett javaslatokat, egy kivételével, 89–91 százalékos többség fogadta el. Ennél is fontosabbnak tartom, hogy bármit mondjon is egy-egy új jogszabály a különböző szervezetek és testületek autonómiájának megszüntetéséről vagy drasztikus korlátozásáról, nem lehet minden tanteremhez, tudományos vagy művészeti műhelyhez komisszárt rendelni, aki minden gondolatra lecsap, ami nem illeszkedik a központi akarathoz. Az autonómia százszázalékos likvidálása lehetetlen, az, hogy a lehetőségekből mennyit használnak ki az emberek, rajtuk is múlik.

nem lehet minden tanteremhez, tudományos vagy művészeti műhelyhez komisszárt rendelni

■ **Új vonás, hogy a támadások egyre karakteresebb ideológiai tartalmakat kapnak. Lát valamiféle egységes ideológiát?**

Nem szeretnék leegyszerűsítő igennel vagy nemmel felelni. A kérdés sokrétű. A hatalmi monopóliumra törekvő mozgalmak többnyire saját kodifikált ideológiával lépnek fel. Gondoljunk csak a náci Németországra! Hitlernek volt ideológiája, már a hatalom megragadása előtt megírta a Mein Kampfot, és azt képviselte halála napjáig. Támogatói is az ő ideológiáját vallották, azt képviselték. Ha ehhez a történelemben ténylegesen lezajlott ideológiai egyöntetűséghez hasonlítjuk a Fidesz eszmétörténetét, akkor az ideológia egységes-

sége és következetessége tekintetében érdemleges a különbség. A Fidesz liberális pártként startolt, és szinte naphoz köthető, mikor ment át a mérsékelt jobboldalra. Majd még tovább, a jobbszélre. A helyzetet csak árnyalja, hogy Orbán Viktor azonos időszakban is más hangot üt meg, ha a Várkertben, ha Erdélyben, ha Jeruzsálemben, ha Frankfurtban vagy ha Azerbajdzsánban beszél. Annyi arca van, ahány csoport elismerését akarja nyerni. Másképp beszél világi helyen, és másképp egyházi közönség előtt. Ópusztaszeren a turulmadarat emlegeti, másutt Szent István európaiságát és kereszténységét. A párt működésének hajnalán ezt eufemisztikusan pragmatizmusnak tartották, azóta kiderült, hogy nem más, mint elvtelenség nyilvánosan azt a világnézetet hirdetni, amelyik az adott pillanatban és adott helyen hatalmi szempontból a legcélszerűbb. Ma már jobboldalibb hangnemet üt meg, mint a korábbi szélsőjobb.

■ **Ez csak hang? Vagy szélsőjobboldali politika van mögötte?**

A süketnémák jelbeszéddel kommunikálnak, de politika nincs szavakkal kimondott vagy leírt retorika nélkül. Amit retorikának tekintünk, az maga a politika. A Soros elleni kampány vagy a jogvédő intézmények elleni támadások esetében nem lehet elkülöníteni, mi a retorika, mi a politika.

■ **Az ideológiában a nacionalizmust sem tartja állandó elemnek?**

Vannak, nagyon is vannak állandó elemek a Fidesz kinyilvánított ideológiájában. Ilyen a nacionalizmus, ami annyiban állandó tényező, hogy már akkor is a Fidesz eszmerendszerének része volt, mielőtt a párt szélsőséges irányt vett. Most felerősödött, egyrészt, mert belpolitikailag sikeresnek bizonyult, másrészt Donald Trump fellépése világszerte új lökést adott a nacionalizmusnak. Gondoljunk az amerikai elnök által újra felhozott, jól ismert jelszóra: America first. Csakhogy a világot nem lehet arra felépíteni, hogy világ nacionalistái, egyesüljete! Ez logikailag abszurd: a végletes nacionalista nem képes békésen, kölcsönös engedményekkel együtt élni nacionalista szomszédjával. A magyar nacionalista könnyen kooperálhat

egy portugál nacionalistával, de egy szlovákkal vagy románokkal? Velük nem közös táborban van, hanem életbevágóan fontos ügyekben egymás legerősebb ellenfelei.

■ **Akkor mi az értelme a nacionalista kártyának?**

Az, hogy nacionalista propagandával nagyon sok embert meg lehet szólítani. A nacionalizmusnak vannak fokozatai, és vannak társult ideológiai elemei. Nem minden nacionalista antiszemita, cigányellenes, nem mindegyikük nézi le az „oláhokat”, a „tótokat”, de erős a korreláció az ilyen nézetek és a nacionalizmus között. Amikor ezek a nézetek összekapcsolódnak, fel is erősödnek. Minél nagyobb hatalmat akar egy mozgalom megragadni, annál több embert kell meggyőznie, mégpedig a hatalmi piramis valamennyi szintjén. Minél több helyi köztisztviselőt, újságíró, tanárt állít maga mellé a hatalom, aki kész a legfelsőbb hatalmat szolgálni és ideológiájával azonosulni, annál több esély van arra, hogy a politikailag nem aktív emberek voksait és mindennapos támogatását elnyerjék. Annál jobban visszaszorítható, gyengíthető, csökkenthető az ellentábor. Az értelmiségnek azt a részét pedig, amelyiket nem tud megnyerni, elszigeteli és megrettenti.

■ **Minden jel szerint globálisan erősödnek az önkényuralmi tendenciák, ezekre az Egyesült Államokból sűrűn érkeznek példák. Sokkal kevesebbet tudunk viszont a kínai visszarendeződésről. Az ön egyik harvardi tanítványa, Hszü Cseng-kang a Budapesti Corvinus Egyetemen tartott előadásában azzal jellemezte a helyzetet, hogy minden munkahelyen pártszervezetet kell alapítani, még a külföldi tulajdonú cégekben is. Mi történik ott valójában?**

Kínáról nem ad hiteles képet az utóbbi két év, ott évszázados léptékkal kell mérni. Legalább Mao Ce-tung haláláig vissza kell tekinteni, hogy valamit megértsünk a mostani fejleményekből. Azóta sok minden változott, de egyvalami nem: a hatalom annak a sajátos elitnek a kizárólagos monopóliuma, amely magát Kínai Kommunista Pártnak nevezi. Ez így volt Mao halála előtt, és ebben a tekintetben mind a mai

napig nincs változás. Kína mindvégig diktatúra maradt. Egyetlen pillanatig sem volt demokrácia, de még olyan politikai képződménnyé sem vált, amely félig-meddig diktatúra és félig-meddig demokrácia lenne. Viszont a diktatúra keménységének, brutalitásának vannak fokozatai. Ebből a szempontból a kínai diktatúráról is elmondható, hogy az elmúlt fél évszázadban hol puhább volt, hol keményebb. Mao után, Teng vezetése alatt egy puhább történelmi szakasz kezdődött. Az jellemezte ezt a szakaszt, hogy kevésbé tömegesen tartóztattak le embereket. Hallgatólagosan megengedték a viszonylag szabad beszédet – bár csak szűk körben. Ha öten jöttek össze, szabad volt bírálni a párt politikájának egyik vagy másik elemét, de kétszázas gyűlésen nem. Demokráciának ez a puhább időszak sem nevezhető.

■ **A megreformált kínai rendszert a világ ünnepelte, a nemzetközi közösség befogadta, méltányolta, hogy viszonylagos jólétet teremtett. Évekig ajnározták. Kár volt?**

Kínában voltak történelmi jelentőségű gazdasági reformok. A Mao halála utáni fejlődés első fázisát hatalmas beruházások jellemezték. A megtermelt jövedelem 40 százalékát fordították beruházásra. Emberek százmillióit vonták be a termelésbe. Lehet, hogy az akkori

az értelmiségnek azt a részét, amelyiket nem tud megnyerni, elszigeteli és megrettenti

példátnan növekedési ütem eléréséhez nem lett volna nélkülözhetetlen a nyugati közreműködés. De a fejlődés második fázisában már nagy szüksége volt a Nyugatra, sokféle szempontból. A fejlett országok, elsősorban az USA, óriási piacot jelentettek a kínai áruk számára. Kína bezárkózás helyett exportvezérelt növekedési pályára állt. A legfejlettebb műszaki termékeket akadálytalanul importálhatta, nem volt feketelista, mint a Szovjetunió esetében, amely nem jutott hozzá kora csúcstechnológiájához. A Nyugat nem akadályozta meg, hogy Kína a legfontosabb, stratégiai jelentőségű eszközöket, a velük járó know-how-t megkaparintsa. A nyugati cégek óriási beruházásokat hoztak létre Kínában, oda küldték tanácsadóikat, a kínai diákok külföldön tanultak.

■ **A Nyugat politikusai, üzletemberei és a Kína-szakértők nem ismerték fel, hogy Kína feltételek nélküli támogatása veszélyekkel járhat?**

Nem szeretnék arra vállalkozni, hogy a politikai és az üzleti világ motivációit elemezzem. Csak az értelmiségről beszélek; elsősorban azokról, akiknek szerepük volt és van a Nyugat Kína-politikájának kialakításában és a Kínáról kialakuló imázs formálásában. A jó szándékú értelmiségieket sokféle téves remény motiválta. A legoptimistább fals remény az volt, hogy párhuzamosan megy végbe a piacosodás, a növekedés felgyorsulása és a demokratizálás. Ha nem, akkor legalább egymást követő szakaszokban, azaz előbb felgyorsul a piaci reform és a növekedés, majd ezt követi a politikai reform, a demokrácia kialakulása. Mások úgy vélik, a kínai fejlődés politikai vonzatával nem is kell törődni. A kínaiaknak jó, mert magasabb az életszínvonal, a nyugati világnak is jó, mert az ottani beruházások jól jövedelmeznek, a mi boltjaink kínálatában pedig igencsak olcsó a kínai áru. Amióta Hszi Csin-ping vette át a legelső vezető tiszteit, újra elkezdődött a keményedés. Ez sokféle formában érzékelhető: sok és mind több letartóztatás, a korrupció elleni harc jogcímén a potenciális riválisok eltávolítása, a szólásszabadság további korlátozása. Újraéled

A Magyar Tudományos Akadémia vezetői, Vékás Lajos, Lovász László és Török Ádám. Ellenállás

MATE PÉTER

REVICZKY ZSOLT

a személyi kultusz. Hszü megváltoztatja a legfőbb vezetői poszt betöltésének rendjét, határidő nélkül elláthatja ezt a funkciót. Felrémlik, hogy minden törvény felett álló kínai császár legyen belőle.

■ **Kína mindemellett békés benyomást kelt, újabban a szabadkereskedelem bajnoka, a nemzetközi klímaegyezmény egyik fő védelmezője. Miért kellene félni tőle? És főleg: kinek?**

A kínai uralkodó csoport sokféle módon expanzív: a világméretű fenyegetés gazdasági eszközökkel kezdődik. Külföldi befektetéseket hajt végre, cégeket vásárol fel a fejlett világ országaiban, egyedül vagy helyi társak bevonásával, hiteleket ad, ezzel magához láncolhat adósokat. Hatalmas amerikai államkötvény-állományt birtokol, így az USA zsarolható. Rettenő erősen fegyverkezik. Hatalmas flottát épít, a Kínától tengerrel elválasztott országok támadhatósága fokozódik. Fejleszti a légierőt, óriási létszámú fegyveres erőt képez ki. Ezt nem is titkolja. Lehet, hogy a hadi parancsot csak öt-tíz-tizenöt év múlva adják ki – mert a sok ezer éves birodalomban nem években mérik az időt. De ha a fegyverkezést nem sikerül megállítani, egyre nő a fenyegetés. Márpedig vannak nyilvánvaló célpontok. Kezdjük Hongkonggal, ahol korábban az egy ország – két rendszer politikája érvényesült. Most első ízben lesz olyan kormányzóválasztás, amelyen valamennyi jelöltől központilag döntöttek. Vagyis Hongkong politikai autonómiája megszűnik.

Tajvant pedig Kína az ország részének tekinti. Mi történik, ha a nagy kínai nemzetegyesítés jegyében a hatalmas flotta megindul ellene? Mire a Tajvan mellett félszívvel kiálló szövetségek összekapják magukat, már lerohanták a szigetet. A Nyugat vagy belebonyolódik egy világháborúba, vagy hagyja lefutni az eseményeket. És a kis Tajvanért nem fog világháborút kezdeni. Különösen vonzó célpontok lehetnek az olyan országok, amelyek lakosságában sok a kínai. Ilyen Szingapúr és Indonézia.

■ **Figyelembe kellene vennie a Nyugatnak ezeket a törekvéseket?**

Szeretnék kellő szerénységgel válaszolni, nem óhajtok sem Trump, sem európai vezetők tanácsadója lenni, nincs hozzá képességem. A veszélyre viszont figyelmeztetni akarok, nehogy a Kína gyarapodását ünneplő értelmiségiek azzal nyugtassák meg magukat, hogy Kína békés ország, nem kell félni tőle.

■ **Visszatérve Magyarországra, itt is az a benyomásuk lehet a laikusoknak, hogy a mostani gyors, sőt erőltetett növekedést az autokrata rendszer tette lehetővé. Minél jobban csorbítja a demokratikus jogokat a kormány, annál jobban száguld a gazdaság.**

Ezt a kérdést a demokrácia híveinek tárgyilagosan kell átgondolniuk. Az elmúlt évek növekedését több tényező tette lehetővé, nem utolsósorban az EU-források beáramlása. Tagadhatatlan, hogy az igazi, pezsgő demokrácia intézményeinek életteli működése nehézkes;

A CEU búcsúztatása a Kossuth téren. Romboló folyamat

amit az emberi erőforrások fejlesztésében a kormányzat ma elmulaszt, az később visszaüt

nemegyszer akadályozza a növekedés gyorsítását. Tárgyalni kell az egymással vitatkozó érdekcsoportok képviselőivel, egyeztetni kell velük, meg kell próbálkozni közös álláspontok kialakításával, akár engedmények árán is. A parlamenti döntést hosszadalmas bizottsági üléseken kell végigfuttatni. Igazi többpártrendszer esetén törekvények lehetnek a pártkoalíciók. De más következtetésekre jutunk, ha a gazdasági sikert történelmi léptékekkel mérjük. Amit az emberi erőforrások fejlesztésében a kormányzat ma elmulaszt, az később visszaüt, gondoljunk csak a megdöbbentően alulfinanszírozott közös felsőoktatásra, egészségügyre. A szellem szabadsága, a tudás sokoldalúsága veszteségeket szenved el. A kedvezőtlen anyagi feltételek és a rossz politikai légkör valósággal elkergetik azokat, akik a leginkább mozgékonyak: a tehetséges szakembereket, a fiatalokat. Hosszú távon igenis megmutatkoznának a demokrácia előnyei, többek között abban is, hogy egy szűk csoport nem tudja tartósan bebetonoznia magát a hatalomba. Hadd szemléltessem ezt egy példabeszéd értékű történelmi tapasztalattal! Ismét Kínáról lesz szó, de a magyar tanulság kedvéért. Két amerikai szerző, Daron Acemoglu és James Robinson a *Miért buknak el nemzetek?* című könyvében felidézi, hogy a XV. század elején az egymást követő császárok akadályozták az akkor világszerte nagy fellendülésnek indult tengeri hajózást és ezzel a nemzetközi kereskedelmet. Sőt 1436-ban a császár teljesen eltiltotta tengeri hajók építését. A teljhatalmú uralkodó súlyosan hibás döntése mérhetetlen károkat okozott. Kína egyre inkább lemaradt azokhoz a nemzetekhez képest, amelyek élénken bekapcsolódtak a nemzetközi kereskedelembe. Ez egyszemélyi döntés volt. Minél nagyobb az egyszemélyi vezető hatalma, annál pusztítóbb egy-egy hibás döntés. Akár végzetes is lehet. Az egyszemélyű hatalom nem tűri a fékeket és kontrollokat, legyen az a kínai császáré vagy a magyar miniszterelnöké. Ez történelmi távlatban súlyos veszélyekkel jár. ■ **FARKAS ZOLTÁN**